

31- 19.Yüzyıldan iki kamusal mektup: Giuseppe Mazzini ile Mustafa Fazıl Paşa'nın saraya mektupları

Esra SAZYEK¹

“Bu iki mektubun bir mukayesesi yapılmalıdır.”

Kaya Bilgegil

APA: Sazyek, E. (2021). 19.Yüzyıldan iki kamusal mektup: Giuseppe Mazzini ile Mustafa Fazıl Paşa'nın saraya mektupları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 505-518. DOI: 10.29000/rumelide.1036576.

Öz

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu Mısırlı Prens ve Osmanlı devlet adamı Mustafa Fazıl Paşa, Osmanlı hükümetine yönelik eleştirileri sebebiyle ülkeyi terk etmeye zorlanır. 4 Nisan 1866'da Paris'e hareket eden Paşa, Mısır'daki veraset sisteminin de değişmesiyle birlikte Babıali'ye karşı ciddi bir muhalefet başlatır. Bu muhalefetin ilk ve en önemli adımı, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü duruma dikkat çekmek amacıyla Paris'ten Sultan Abdülâziz'e hitaben yazdığı mektuptur. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ekonomik anlamdaki himayeciliğini üstlenmeden kısa süre önce yazdığı ve ülkesi için laiklik ve özgürlük istediği bu mektup, İtalya'nın cumhuriyet yönetimi altında birleşmesini amaçlayan Carbonari örgütünün önderi Giuseppe Mazzini'nin, 1831'de Piemonte Kralı Carlo Alberto'ya yazdığı açık mektubu hatırlatır. İki mektup arasındaki ilintiye ilk kez *Reform in the Ottoman Empire* (1963) adlı kitabında dikkat çeken Amerikalı tarihçi Roderic H. Davison'dur. Kaya Bilgegil ise, “Bu iki mektubun bir mukayesesi yapılmalıdır.” diyerek, literatürdeki söz konusu boşluğa dikkat çeker. Ancak merhum Bilgegil'in 1970'te yaptığı bu çağrı, aradan geçen yarım yüzyıla rağmen karşılık bulmamış; her iki mektup mukayese edilmediği gibi Mazzini'nin mektubuna da ulaşılamamıştır. Dolayısıyla, Giuseppe Mazzini'nin Carlo Alberto'ya yazdığı ve dilimize hâlâ çevrilmemiş olan İtalyanca mektubu, Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülâziz'e yazdığı mektubu mukayeseli olarak değerlendirdiğimiz bu çalışmanın ardındaki esas gerekçe, Kaya Bilgegil'in önerisidir.

Anahtar kelimeler: Mustafa Fazıl Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Giuseppe Mazzini, Carbonari Örgütü, Mektup

Two public letters from the 19th century: Letters of Giuseppe Mazzini and Mustafa Fazıl Pasha to the palace

Abstract

The Egyptian Prince and Ottoman statesman Mustafa Fazıl Pasha, the grandson of Kavalalı Mehmet Ali Pasha, is forced to leave the country due to his unending criticism of the Ottoman government. Pasha, who moved to Paris on April 4, 1866, started a serious opposition to the Sublime Porte with the change of the inheritance system in Egypt. The first and most important step of this opposition was a French letter from Paris to Sultan Abdülâziz in order to draw attention to the plight of the

¹ Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Kocaeli, Türkiye), esazyek@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5750-7158 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 15.11.2021-kabul tarihi: 20.12.2021; DOI: 10.29000/rumelide.1036576]

Ottoman state. This letter, written shortly before assuming the economic patronage of the New Ottomans and demanding secularism and freedom for his country, reminds the open letter of Giuseppe Mazzini, leader of the Carbonari organization, which aimed to unite Italy under the Republic, to Carlo Alberto, the king of Piemonte, in 1831. The first to draw attention to the interest between the two letters in his book "Reform in the Ottoman Empire (1963)" is the American historian Roderic H. Davison. Kaya Bilgegil draws attention to the aforementioned gap in the literature by saying "A comparison of these two letters should be made." However, this call made by our deceased professor in 1970 has not been answered despite the intervening fifty-one years; both letters were not compared, and Mazzini's letter was not available. Therefore, the main reason behind this study, which we try to evaluate in comparison with the letter written by Giuseppe Mazzini to Carlo Alberto, which is still not translated into our language, and the letter that Mustafa Fazıl Pasha wrote to Sultan Abdulaziz, is the proposal of Kaya Bilgegil.

Keywords: Mustafa Fazıl Pasha, New Ottomans Society, Giuseppe Mazzini, Carbonari Organization, Letter

Giriş

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Tanzimat Fermanı'nın vadettiği çağdaş reformlardan Müslüman halkın yararlanamadığı gerekçesiyle girişilen siyasî ve örgütlü bir oluşumdur (Berkes, 1978: 265/277). Meşrutiyet'e giden yolda atılmış bu önemli adım; Sultan Abdülâziz'in keyfi davranışları, borçlanma ve ölçsüz israf, kamu görevlerine getirilen Hristiyanların sayısındaki artış gibi sebepler (Mordtmann, 1999: 156) odağında gelişir. Özellikle Namık Kemal ve Ali Suavi gibi aydınların muhalif yazıları, Abdülâziz'in eleştirel bir bakışla sorgulanmasına neden olur. İmparatorluktaki bu çözülme süreci; batı kültür ve düşünce dünyasını yakından izleyen, basının kamuoyu üzerindeki etkisini idrak eden birkaç vatansız gencin (Tanpınar, 2001: 220) Yeni Osmanlılar adlı illegal bir örgüt kurmasına zemin hazırlar.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin tam olarak ne zaman kurulduğu belli değildir. Ebuuziyya Tevfik 1865 yılı Haziran ayının bir pazar günü, Belgrad Ormanı'nda yapılan bir pikniğe işaret eder (2019: 67). Çoğu araştırmacı da bu hatayı tekrarlayarak çalışmalarını sürdürmektedir. Oysa "Cemiyet-i İnkılabiyye" (Çelik, 1994: 26) adıyla² ortaya çıkan ve İtalyan Carbonari derneğinin kuruluş ilkelerinden ilham alınarak tüzüğü hazırlanan bu cemiyetin esas adı, Fransızca "mission" sözcüğünün karşılığı olan "Meslek"tir (Çelik, 1994: 25-27). Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp parçalanmasından endişe duyan ve çöküşün sorumlusu olarak Âli Paşa ile Fuad Paşa'yı gören (Mardin, 1998: 18) bu gizli cemiyetin adının "Meslek" olduğu ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden bağımsız bir oluşum olarak ortaya çıktığı ilk kez Kaya Bilgegil tarafından ifade edilir (Bilgegil, 1970: 83-84). Yanılsamanın esas sebebi ise Namık Kemal'in Belgrad Ormanı'ndaki pikniğe katılmış olmasıdır (Koray, 1983: 565-566). Mutlakiyeti kaldırıp meşrutiyeti getirmek amacıyla bir araya gelen Ayetullah, Mehmet, Nuri, Refik ve Reşat Beylerin gizlice örgütlendikleri bu toplantının en dikkat çeken tarafı, Ayetullah Efendi'nin yanında getirdiği İtalyan Carbonari derneğine dair kitaplardır. Zira, Sardunya gibi küçük bir krallıktan toplumsal eşitliği önceleyen İtalya Devleti'ni kuran "kömürçüler"³ adlı bu gençlerin azim ve inanç dolu çabaları, hürriyet adına canlarını düşünmeden feda edecek kadar davalarına inanmış Osmanlı gençlerine de ilham kaynağı olur (Ebuuziyya Tevfik, 2019: 67). Bu ilhamın boyutları derneğin kuruluş şekli, tüzüğü, yemin ve rütbe

² "İttifak-ı Hamiyet" adıyla kurulduğu sanılan cemiyet, "Cemiyet-i İnkılabiyye" adıyla ortaya çıkar. "İttifak-ı Hamiyet" cemiyetin adı değil, Namık Kemal'in bu cemiyete yönelik kullandığı bir nitelemedir. Cemiyete yönelik diğer nitelemeler için bkz. (Çelik, 1994).

³ Carbonari İtalyanca "kömürçüler" anlamına gelir.

esasları, kendine özgü işaretleri ve armalarıyla sınırlı kalmaz; toplantı mekânının niteliğine kadar uzanır. İlk toplantıyı Belgrad Ormanı'nda düzenleyen Osmanlı gençlerinin bir sonraki toplantı mekânını Beykoz'daki Yuşa Tepesi olarak belirlemesi, Carbonari derneğinin toplantılarını özellikle açık havada yapmasını çağırır. Mekânsal düzlemdeki örneksemenin "açık hava" boyutu ise derneğin üyeleri arasındaki şifreli dilin ifade ettiği anlamda gizlidir. Zira "hava" bu şifreli dilde, "vatan" (Korkmaz, 2012: 524) demektir.⁴ Söz konusu durum, her iki derneğin kuruluş amacındaki ortaklığı ve bu ortaklıktaki en önemli gerekçenin vatan çıkarları olduğunu ortaya koyar.

Öncü kadrosunu daha çok Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi edebiyatçıların oluşturduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti ise Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın mâlî desteğiyle⁵ Avrupa'da kurulmuştur. 1867'de kurulan bu cemiyetin üyelerinden hiçbiri Meslek Cemiyeti'nin kurucuları ya da üyeleri arasında yer almaz. Bu durum, Ziya Paşa'nın Paris'te yayımlanan La Liberté gazetesinin 16 Haziran 1867 tarihli sayısında çıkan bir mektubunda da açıkça belirtilir (Berkes, 1978: 276; Koray, 1983: 565-566). Buna karşılık Meslek Cemiyeti'nin ileri gelen üyelerinden Mehmet, Nuri ve Reşat Beyler, daha sonra kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti içerisinde de yer alırlar. Çünkü içinde Âli ve Fuad Paşaların da bulunduğu "Heyet-i Vükelâ"yı öldürmeyi amaçlayarak kanlı bir hükümet darbesi hedefleyen; ancak darbenin hemen öncesinde görev dağılımına ilişkin görüşmeler sırasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle komplo girişimleri engellenen Meslek Cemiyeti üyelerinin (Çelik, 1994: 27-28) bir kısmı tutuklanırken, kaçanlar Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katılır. Amaçları anayasal ve parlamenter bir devlet kurmak olan Yeni Osmanlılar'ın, Meslek Cemiyeti'nden farklı, ama onun bir uzantısı olduğunu ortaya koyan bu durum, her iki oluşumun amaç birliği içinde olduğunu; ancak amaca ulaşma noktasında farklı araçlar kullanmayı tercih ettiklerini vurgular. Mücadeleyi "silah" yerine "söz" ile sürdürmeyi seçen Yeni Osmanlılar, bu hususta önceli olan Meslek Cemiyeti'nden ayrılırken, Carbonari derneğini örnekseme noktasında ise onunla benzer.⁶

"Ormanı kurtlardan temizleme"yi, yani monarşiye son verip bağımsız bir İtalya devleti kurmayı amaçlayan bu gizli dernek, birçok yönden Masonluğu örneksemiş olsa da ondan bağımsız bir oluşumdur (Lieber, 1835: 513-514). Yeni Osmanlılar Cemiyeti de Carbonari'yi örnekser, ancak ondan bağımsız bir oluşum olduğunun bilinciyle çalışır. Ebuzyiya Tefvik de cemiyetin tüzüğüne başlangıçta tümüyle Carbonari derneğinin hücre yapılanmasını esas aldığını; sonradan önemli değişikliklere gittiğini kaydeder. Ayrıca, iki oluşum arasında organik bir bağın bulunmamasına gerekçe olarak da her iki

⁴ Söz konusu şifreli dile dair bu bilgi, Ahmet Mithat Efendi'nin *Zeyl-i Hasan Mellâh* adlı romanında oldukça ayrıntılı yer bulur. Bununla ilgili olarak bkz. Korkmaz, 2012.

⁵ Mısır'daki veraset sisteminin değişmesiyle hidivlik hakkını yitirdikten sonra Babiali'ye karşı şiddetli bir mücadele başlatan Mustafa Fazıl Paşa, Osmanlı idaresini devirmek amacıyla bir araya gelen ve meşrutî rejimi savunma noktasında "fikir kardeşliği" yapan Osmanlı gençlerini bu muhalefetin bir parçası yapmak için, Mısır'daki haklarına karşılık aldığı yüklü meblağın sağladığı imkânla, onlara aylık bağlar. Ancak aynı yıl Paris'e gelen Abdülâziz'den af dileyerek, onunla birlikte İstanbul'a döner (Davison, 2005: 207). İstanbul'a dönmeden kısa bir süre önce, Namık Kemal, Ziya Paşa, Çapanzade Âgâh Efendi gibi isimlerin yanı sıra, bazı yabancıların da içinde bulunduğu muhaliflerden oluşan küçük bir heyetle 30 Ağustos 1867'de Baden Baden'de bir toplantı yapar ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin on üç maddeden oluşan tüzüğünü onaylar. İstanbul'a döndükten sonra da Paris'te etkinliklerini sürdüren Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne para yardımı yapmayı sürdüren Mustafa Fazıl Paşa'nın muhalifliğinin en somut göstergesi olan mektubu, bu on üç maddelik tüzüğün 1. Maddesinin a bendinde "Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Hünkâr'a hitaben kaleme aldığı mektupta belirtilen ıslahat programını tahakkuk ettirmek ve halen Osmanlı İmparatorluğunu baskı altında tutan ve yıpratın yönetimi (rejimi) ve yöneticileri devirmek" şeklinde yerini alır (Çelik, 1994: 34-35).

⁶ Bu örnekseyiş edebî eserlere de konu olur. Sözelimi Ahmet Mithat Efendi, 1875'te birbiri ardına yazdığı Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr ile Zeyl-i Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr adlı romanlarında Dominico Badia adlı figür aracılığıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Carbonari Cemiyeti'nden ilham alınarak teşekkül ettiği bilgisine yer verir (Korkmaz, 2012: 517). 19. yüzyıl Osmanlı meselelerini romanlarına tüm gerçekliğiyle yansıtan Ahmet Mithat Efendi'nin gazeteci kimliği de dikkate alındığında bu ilişki daha anlamlı hale gelir. Bu ilişkiye çok sonraları yapılan bir diğer gönderme ise Halide Edip Adıvar'ın "Sinekli Bakkal"ında, "(...) Şevki Bey elleriyle işaretler yaparak Mazzini, Namık Kemal isimlerini mütemediyen tekrar ediyordu." şeklindeki sözlerle dikkat çeker (Adıvar, 2015: 78). Zira Mazzini, İtalyan Carbonari örgütünün kurucusudur ve Namık Kemal'le birlikte anılması, Carbonari derneği ile Yeni Osmanlılar Cemiyeti arasındaki ilişkiye vurgu yapar.

toplumun ahlâk ve karakter yapısı arasındaki büyük farkları gösterir (Ebuzziya Tevfik, 2019: 67-68). Birbirini örnekseyerek kurulan bu gizli oluşumları ise, içinde bulunulan dönemin siyasi ve sosyal gereksinimlerinin birer ürünü olarak görmek gerekir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Carbonari'nin özellikle hücre yapılanmasını esas alır. Böylelikle, liderleri tarafından birbirine bağlanan bir dizi hücre ve kimsenin bilmediği hücre üyeleri (Menemencioğlu, 1967: 33-34) sayesinde cemiyetin gizlilik ilkesi sağlanmış olur. Bu örneksemenin tezahürlerinden biri de Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülâziz'e yazdığı açık mektuptur. 1866'da7 *La lettre adressée à sa Majesté le Sultan* başlığıyla Fransızca olarak yayımlanan ve bir nüshası Sadullah Paşa tarafından8 tercüme edilip halka dağıtılan bu mektup, Genç İtalyanlar Cemiyeti olarak bilinen Carbonari örgütünün başında bulunan Giuseppe Mazzini'nin (1805-1872), dönemin İtalya Kralı Carlo Alberto'ya yazdığı mektuba çok benzer.

1. Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülâziz'e yazdığı mektup

Maliye Bakanlığı sırasında, özellikle Fuad Paşa'ya yönelik sert eleştirileri ve İstanbul'da hükümeti eleştiren imzasız mektupların dağıtılmasından sorumlu tutulması üzerine ülkeyi terk etmeye zorlanan Mustafa Fazıl Paşa, 4 Nisan 1866'da Paris'e hareket eder. Onun yokluğunu fırsat bilen kardeşi İsmail Paşa ise bir ay bile geçmeden İstanbul'a gelir ve Abdülâziz'i ikna ederek Mısır'daki veraset sistemini kendi lehine değiştirir (Davison, 2005: 207). Mustafa Fazıl Paşa, hem sürgüne zorlanmış hem de Mısır'daki veraset hakkını yitirmiş olmasından dolayı intikam duygusu beslediği Babiali'ye karşı bir muhalefet başlatır (Çelik, 1994: 29). Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü duruma dikkat çekmek amacıyla Paris'ten Sultan Abdülâziz'e hitaben yazdığı Fransızca mektup da bu mücadelenin ilk önemli adımını oluşturur.

Mustafa Fazıl Paşa bu mektupta Osmanlı Devleti'nin yeniden doğması uğrunda önderliği ele alması ve meşrutiyeti ilan etmesi için Sultan Abdülâziz'e çağrıda bulunur.9 Avrupa'da olduğu gibi İstanbul'da da büyük bir ilgiyle karşılanan ve hürriyet fikrini telkin ederek aydınları harekete geçirmek amacını taşıyan bu mektupta, oldukça cesur iki talep dikkati çeker. Biri din ve devlet ayrımı, diğeri de federal parlamenter rejimdir (Berkes, 1978: 276-277). Bu taleplerin vurguladığı lâiklik ve ulusçuluk düşüncesi, İtalya'nın cumhuriyet yönetimi altında birleşmesini amaçlayan Carbonari örgütünün önderi ve İtalyan Birliği'nin fikir babası sayılan Giuseppe Mazzini'nin, 1831'de Piemonte Kralı Carlo Alberto'ya yazdığı açık mektuptan alır kaynağını. Mazzini'nin kurucusu olduğu Carbonari örgütünün faaliyetlerinin önemli bir parçası olan bu açık mektup, 19. yüzyılın başlarında, sadece entelektüeller, liberaller ve burjuva sınıfı

7 Mektubun ilk kez 24 Mart 1867'de La Liberte gazetesinde, "La lettre adressée à sa Majesté le Sultan par S.A. Mustapha Fazıl-Pacha" başlığıyla yayımlandığı belirtilir (Mehmed Galib Bey, 2003: 25). Ancak mektubun Kahire'de basılmış olan nüshası ve 1326'da İstanbul'da çıkan Türkçe tercümesinin kapağındaki "1282'de Avrupa'da litografya usulüyle tab' edilen aşıhndan istinsah edilmiştir." ibaresi, 1866'da yazıldığını gösterir. Nitekim Kaya Bilgegil de bu görüştedir (1970: 89).

8 İstanbul'da büyük bir ilgiyle karşılanan mektubu Sadullah Paşa ya da Namık Kemal'den birinin tercüme etmesi kararlaştırılır. 8 Mart 1867'ye denk gelen Cuma günü, öğleden önce Ahmed Efendi Konağı'nda bir araya gelen muhalif gençlerden Namık Kemal, mektubun ilk birkaç cümlesini çevirir; ancak halk ve aydın kesim Tasvir-i Efkâr'daki yazıları sebebiyle onun üslûbuna aşına olduğu için, bu durum sakıncalı bulunur. Dolayısıyla mektup Sadullah Paşa tarafından Türkçeye aktarılır (Mehmed Galib Bey, 2003: 27-28).

9 Mektubu Mustafa Fazıl Paşa'nın yazmadığına dair birçok görüş vardır. Bunlardan en bilineni, Mustafa Fazıl Paşa'dan maddi çıkar elde etme peşinde olan Gheorghe Ganesco adlı Ulahlı bir gazeteci tarafından yazıldığıdır (Bilgegil, 1970: 89). Berkes'e göre de Gheorghe Ganesco, para peşinde koşan serseri bir gazeteci değil, kültürlü bir *Jeune*'dir. Mektubu onun yazdığını düşünülmesi ise mektubun ilk önce Liberté'de çıkmış olmasındandır (Berkes, 1978: 275). Ancak mektup kim tarafından yazılmış olursa olsun, içindeki düşünceler, Mustafa Fazıl Paşa'ya aittir (Bilgegil, 1970: 481). Mustafa Fazıl Paşa'nın, binlerce nüsha bastırıldığı bu mektubu Avrupa'daki çeşitli bakanlara, diplomatlara, gazetelerin başyazarlarına bir ithaf yazısıyla birlikte imzalayıp dağıtması da bunu doğrular. Hatta Bilgegil, Paşa'nın çok özel bir nüshayı da III. Napoléon'a gönderdiğini kaydeder (Bilgegil, 1976: 12).

tarafından desteklenen “İtalyan Birliği” düşüncesinin halkın alt kesimlerine kadar yayılmasını sağlar (Gürer, 2007: 16). Mustafa Fazıl'ın mektubu da benzer bir yayılımı hedefler.

İki mektup arasındaki ilintiye ilk kez Roderic H. Davison dikkat çekmiştir. Amerikalı tarihçi, *Reform in the Ottoman Empire* (1963) adlı kitabında orijinali Fransızca olan ve Osmanlı imparatorluğunu kuşatan tehlikeleri güçlü bir dille ifade eden bu mektubu, Abdülâziz'e yönelik “duygusal bir çağrı” olarak nitelendirir. Ardından, mektubun Mazzini'nin Piemonte Kralı Carlo Alberto'ya hitaben yazdığı 1831 yılındaki etkili mektubu hatırlattığını belirtir (Davison, 2005: 211). Davison'dan yedi yıl sonra da Kaya Bilgegil, “*Bu iki mektûbun bir mukayesesi yapılmalıdır.*” (Bilgegil, 1970: 91) sözleriyle, literatürdeki boşluğa dikkat çeker. Ancak bu çağrı, aradan geçen elli bir yıla rağmen karşılık bulmamış; her iki mektup mukayese edilmediği gibi Mazzini'nin mektubuna da ulaşılammıştır. Dolayısıyla Giuseppe Mazzini'nin Carlo Alberto'ya yazdığı ve dilimize hâlâ çevrilmemiş olan İtalyanca mektubu, Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülâziz'e yazdığı mektubu karşılaştırdığımız bu çalışmanın ardındaki esas gerekçe, Kaya Bilgegil hocamızın önerisidir.

2. İki mektubun mukayesesi

2.1. “Giriş”ler

Öncelikle belirtilmesi gereken en önemli husus, her iki mektubun “Sire [Efendim] hitabıyla başlamasıdır. Mazzini'nin hitabı İtalyanca özgün metne ait. Mustafa Fazıl Paşa'nın hitabını ise mektubun Kahire'deki Fransız Enstitüsü tarafından 1897 yılında yayımlanan Fransızca metinde görüyoruz. Buradaki “Sire,” hitabının enstitü tarafından eklendiği kanısı zihne gelmekle birlikte, metnin içinde de birkaç kez tekrar edilmiş olması, hitabın özgün metinde de olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Bu bağlamda, Mustafa Fazıl Paşa'nın Mazzini'nin kılavuzluğuna daha hitap noktasında başvurduğu kesindir. Hitap edilen kişinin Osmanlı padişahı ve İslâm halifesi olduğu dikkate alınır, Paşa'nın, örnekseme uğruna çok cüretkâr bir davranış sergilemeyi göze aldığı belirtilebilir.

Mazzini, mektubunun ilk paragrafında, hükümdarın çevresindeki kişilerin ona söylemek bir yana gerçekleri kendisinden olabildiğince saklamaya çalıştıklarını, doğruları söyleyebilecek cesur bir kişi gerektiğini, bu kişinin de kendisi olduğunu belirtir. Bunu, mektubun ilk baskısında kapaktaki “(G. Mazzini)” imzasının hemen altında bulunan, sonraki baskılarda ise mektubun epigrafı olarak kullanılan “*Se no, no!*” sözüyle somutlaştırır. İngilizcedeki “If not, no!”ya karşılık gelebilecek bu kullanım, “Aksi halde, hayır!” anlamıyla, Mazzini'nin gerçeği söyleyeceğini âdeta haykırır. Bu tutum, Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunda da mevcuttur. Hatta Paşa, Mazzini'den daha ataktır bu hususta. İtalyan kılavuzu, hükümdara yönelik “*Sizin kaba, beceriksiz veya zalim bir kral olduğunuza inansaydım sizinle hür bir adamın sözleriyle konuşmazdım.*” (Mazzini, 1831: 3) şeklinde, yumuşatıcı sözlerden sonra konuya girmişken Mustafa Fazıl Paşa mektubunun henüz ilk cümlesinden başlayarak konuya girer. Mektupta “*Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur.*” (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 3) şeklinde oldukça cüretkâr bir hükmü barındıran ilk cümle “*Sire, Ce qui entre le plus difficilement dans le palais des princes, c'est la vérité!*” (M.Fazıl Paşa, 1897: 1) şeklindeki Fransızca karşılığının, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlısında hemen herkesin bildiği, slogan haline dönüşmüş bir cümle olduğu dikkate alınır (Davison, 1994: 171-188) bu cüretkâr tavır daha da belirginleşir. 10 İlk cümleyi izleyen satırlarda yönetici kesimin dalkavukluk yaparak Padişah'ı aldattığını, ülkenin içinde bulunduğu uyku halinin sebebinin de

¹⁰ Paşa'nın mektubu Türkçe yerine Fransızca yazma gerekçesini de aydınlatan söz konusu durum, 1839'dan başlayıp 1878'e kadar süren Tanzimat döneminde, çağdaşlaşma ve Batılılaşma hususunda Fransızcanın başlıca gereçlerden olduğunun bir diğer kanıtıdır (Davison, 1994: 171-172).

bu olduğunu ifade eden Paşa, Mazzini'nin ima ettiği tutumu açıkça dile getirir. Otoritelerinin sarsılmaması adına ülkenin içinde bulunduğu gerçekleri gizleyerek yalanlardan örülmüş güvenli bir ortam inşa etme amacındaki kesime karşı Carlo Alberto'yu uyaran Mazzini (1831: 10) gibi Paşa da, saraydan aldıkları yetki ve gücün sarsılmaması adına çabalayan kişilere karşı Abdülâziz'i uyarır (M. Fazıl Paşa, 1326/1910: 3). Zira hükümdarına ancak sadakat duygusuyla bağlı olan bir kişi, ona doğruyu ve gerçeği korkmadan söyleyebilir. Böylece, Mazzini'nin pek de belirtmek istemediği bu bağlılık sözünü özellikle mektubunun hemen başında vurgulayarak, hem kendini bir koruma tavrı sergiler hem de sadakati hususunda Abdülâziz'in güvenini kazanmaya yönelir.

Mustafa Fazıl Paşa, üçüncü paragrafta sadakat kavramını kişiselleştirerek devam eder. Padişah'a karşı sadakatının hiçbir zaman eksilmediğini belirten Paşa, bunu ispat içinse kendisini, "*diyâr-ı gurbete nefy ettirmeğe sebep olanların hafızalarına müracaat eder.*"¹¹ Gerçi bunu kanıtlayacak bir fırsatı henüz elde edememiştir; ancak kötü giden işlerle ilgili görüşlerini bizzat Padişah'a arz ederek görevini yerine getirmiştir. Mustafa Fazıl Paşa Padişah'a görüşlerini arz etmeye karar vermesini, "*gerek zât-ı hümâyunuza olan ihlâsımdan ve gerek vatanıma muhabbetim olduğundan zahirde ve batında bizi muhasara eden fenahlıkları uzaktan seyre tahammülüm kalmadı*" (M. Fazıl Paşa, 1326/1910: 4) sözleriyle gerekçelendirmektedir.

2.2. Asıl konulara giriş

Mazzini ilk olarak hükümdarlar ile tebaları arasındaki ilişkiyi sorgulayarak girer meseleye... Ona göre kırk yıl önce, hükümdarların halkları karşısında korkuya dayalı bir egemenliği vardı; ancak artık söz ve düşünce hakimdir. Dolayısıyla kralların mutlak egemenliği; halkların da mutlak itaati yoktur. Ama krallar -lâyık olmadıkları- yerlerini korumak; halklar da kendilerini ve haklarını korumak için sürekli bir uğraş içindedir (Mazzini, 1831: 4). "*Bu sebeptir ki değişikliklere karşı güçlü bir eğilim vardır, çünkü her değişiklikte hep bir 'daha iyi' fikri vardır ve toplumlarda da fertlerde olduğu gibi belirsizlik sürekli bir ölümdür.*" (Mazzini, 1831: 5)

Bu noktada Mazzini'nin, mektubunun başlarında daha çok yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi işlediği; dolayısıyla meseleyi kavramsal ve evrensel bir bağlamda ele aldığı söylenebilir. Bununla birlikte, yoksul ve zengin kesim arasındaki uçurumun derinleşmesi, iç ve dış deniz ticaretindeki güvenlik sıkıntısının artması, sosyal yaşamın canlılığını yitirmesi (Mazzini, 1831: 5) gibi kimi dönemsel ve güncel meselelerin anıldığı da dikkat çekmektedir. Ancak mektubun bu kesitindeki temel vurgu, hayatın akışını asıl belirleyen etmenin, yöneticilerin tutum ve davranışları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Prenslerin vaatleri ile hükümdar olduktan sonraki icraatları arasındaki ilintinin güçlülüğü ya da zayıflığı halkın duygularına da zemin hazırlamaktadır. Sadakatın içini dolduran da bu doğrultuda nefret veya sevgi olabilmektedir. Monarşinin hüküm sürdüğü bir toplumsal yapıda Mazzini'nin, yönetilenlerin yani halkın haklarını, beklentilerini açıkça dile getirebilmiş olması çok etkileyicidir. O, toplumsal yapının

¹¹ Getirildiği görevlerde ihtiyacı olmadığı için aylık 60 bin olan maaşını devletin hazinesine bağışlayan, Ramazan ayında fakir halka kendi kesesinden 100 bin kuruş dağıtan, özgür düşüncelerini her türlü merasim kurallarının üzerinde gördüğünü halka göstermek için Meclis-i Hazain başkanlığına atandıktan sonra Hattı Hümayun alayına at üzerinde üniforma yerine siyah bir setreyle katılan Mustafa Fazıl Paşa bu sözlerle, başta Âli ve Fuad Paşalar olmak üzere, yüksek rütbeli devlet adamlarının Fransızca bilmelerine ve ellerinde büyük yetkiler bulundurmalarına rağmen Batılı ülkelerden alınan yönetimle ilgili düzenlemelerde hiçbir Avrupalının tecrübesinden yararlanmadıklarını, yapılan tek değişikliğin kurumların ve o kurumlarda görevli olan memurların adlandırılması noktasında gerçekleştiğini ifade ettiği için başlayan sürgün sürecini kasteder. Ancak sürgün edildikten sonra hakkında banka kurma amacıyla olduğu yönünde kişiliğini ve adını karalayıcı haberler yapan *Le Nord* gazetesine cevaben yazdığı mektupta belirttiği gibi o, "*kişisel işlerini terk ederek, (...) mensubu olmakla iftihar ettiği Büyük Osmanlı Devletinin, içine düştüğü idarî buhram giderecek vesileleri hazırlamakla meşgul*"dür (Ebuzziya Tevfik, 2019: 18-19/23).

gelişme/ilerleme zemininde sürekli değişimi gerektirdiğini, çünkü insanlarda değişikliğe karşı güçlü bir arzu bulunduğunu kaydeder ve hükümdarları, bu arzuyu dikkate almaya davet eder.

Mustafa Fazıl Paşa'nın ise bir yönetilen olarak hükümdardan beklentileri, kendine dönük bir amaç barındırmaz. Paşa'nın, mektubu yazma gerekçesini belirttiğinden sonra değindiği ilk mesele daha yerel bir ölçek içinde kalmakta, salt Osmanlı ülkesinin yaşadığı bir problemi gündeme getirmektedir. Çok milletli ve çok dinli bir yapıya sahip olan Osmanlı ülkesinde özellikle Hristiyan tebanın yaptığı fenalıklar karşısında, Padişah'a kalben ve dinen bağlı olan "millet-i İslâmiyye"nin ise artık ne özveride bulunacak ne de daha fazla sıkıntıya katlanacak direnci kalmıştır (M. Fazıl Paşa, 1326/1910: 5). Ülkenin demografik yapısındaki aslı kesiminin giderek artan hoşnutsuzluğu saltanat için artık bir tehlike potansiyeli taşımaya başlamıştır. Osmanlı ülkesindeki Hristiyan tebanın giriştiği kötü işler ve onların arkasında dış güçler bulunmaktadır. Bunda, mevcut hükümetin de bütüncül bir etkisi vardır. Ancak, Avrupalıların iddia ettiği gibi Osmanlı, ülkesinde yaşayan Hristiyan nüfusa hiçbir zaman kötü davranmamıştır. Aksine, asıl Avrupa ülkeleri, topraklarındaki Müslüman halka zulmetmektedir. Bu şekilde Abdülâziz'in dikkatini Osmanlıdaki Hristiyan tebaanın sadakatsizliğine çeken Paşa, tek mağdur kesimin, hak ve özgürlükleri umursanmayan Müslüman kesim olduğunu; ancak onların sabırla çektikleri sıkıntıların görmezden gelindiği sürece, Padişahın en büyük zararı, kendi soyundan gelen bu kesimden göreceğini vurgular (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 4-5). Dolayısıyla Mazzini'nin mektubunda, haklarından mahrum edilmiş halkın sebep olacağı çöküş, Paşa'nın mektubunda bütünden parçaya doğru bir evrilişle Müslüman kesime yönelir.

Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunun giriş kısmında Mazzini'nin mektubundan çok farklı bir kesit bulunmaktadır. Mazzini'nin halktan söz ederken onu dolaylı olarak yüceltici tutumunun tersine Paşa, ülkenin geleceği için en büyük tehlike olarak Osmanlı milletinin içinde her geçen gün yayılıp derinleşen ahlâkî yozlaşmayı (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 6) gösterir; dolayısıyla kendi halkına olumsuz bir yaklaşım sergiler. Mustafa Fazıl Paşa toplumların, milletlerin, halkların bekası yolunda ahlâkî başlıca ölçüt olarak görmektedir ki, böylesi bir durum Mazzini'nin mektubunda yoktur. O, mektubunun konuya giriş kısmını, mektubunun muhatabı, Piemento Kralı olarak tahta henüz çıkmış olan Carlo Alberto'ya "işte siz bu koşullarda tahta çıkıyorsunuz" (Mazzini, 1831: 5) cümlesiyle bitirir ve asıl konuya geçer.

2.3. Ana konular

Mazzini, Carlo Alberto'nun Tanrı tarafından seçilen asil ruhlu ve kararlı bir insan olduğunu söyleyerek başlar belirtmek istediği asıl konulara. Cesaret gerektiren açıklamaları yapmadan önce, onu bir anlamda yumuşatma çabasının ürünü olan bu sözler, "Tanrı sizi sosyal merdivenin en yüksek basamağına koydu, sizi piramidin en tepesine çıkardı. Etrafınızda sizi baba, kurtarıcı olarak gösteren milyonlar var." (Mazzini, 1831: 6) satırlarıyla desteklense de, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak gördüğü ve özel olduğunu her fırsatta yinelediği Carlo Alberto'nun sadece övgüsünü yapmak değil; ona birtakım sorumluluklarını hatırlatmak amacını taşır. Bu sorumluluklar, tüm aile bireylerinin çıkarlarını gözetken bir baba gibi ülkesinde yaşayan her vatandaşın huzur ve refahını sağlamak, köleliğin gölgesi altında yaşayan halka özgürlük tanımak ve tıpkı "Tanrı'nın kargaşadan aldığı (...) dağılmış faktörlerden oluşan bir dünya" gibi "ayrılmış uzuvları birleştirerek" İtalya Birliği'ni kurmaktır (Mazzini, 1831: 17-18).

Mazzini'nin mektubundan esinlenme boyutunun ötesinde etkilenen Mustafa Fazıl Paşa da, Allah tarafından bir ülkeyi yönetme şerefi verilen Abdülâziz'in, devlet kurmak ayrıcalığına nail olamasa da yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'ni yeniden inşa etmek gibi özel bir şerefe lâyık bulunduğunu (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 27) belirtir. Böylelikle bir yandan yücelttiği Padişah'a diğer yandan

görevlerini hatırlatır. Bu kanonik dirilişin gerçekleşeceğine onu inandırmak içinse, tıpkı Carlo Alberto'ya İtalya'nın yirmi asırlık şanlı geçmişinden bahseden Mazzini'nin yaptığı gibi Paşa da, Doğu Roma İmparatorluğunu ortadan kaldıran, Kostantin tarafından bütün dünyanın başkenti olarak ilan edilen İstanbul'u fetheden Osmanlı'nın dört yüz yıllık başarılı geçmişini anlatır (M. Fazıl Paşa, 1326/1910: 6-7). Padişah'ın her ne kadar önemli bir insan olsa da, önemli işler yapmadıktan sonra unutulacağını ifade etmesi de Mazzini'nin mektubunda bulur karşılığını. Mazzini'ninkine benzer bir birlik çağrısını ise, "Cümle vatandaşların ve İslâm ve Hristiyan milyonlarca tebaanızın sadaları benimle müştak olarak sizi lâyük olduğunuz bu vazifenin icrasına davet ediyor." (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 27-28) sözleriyle dile getirir. Aradaki fark Mazzini'nin aynı soydan gelen ancak toprak sınırlarıyla birbirinden ayrılan krallıkların birliği için; Mustafa Fazıl Paşa'nın ise farklı soydan gelen; ancak aynı toprak bütünlüğü üzerinde yaşayan halkın birliği için çabalamasıdır.

Mazzini, Kral Alberto'yu bir yönetici olarak kötü ya da iyi olmanın birisini seçmeye davet eder. Eğer ikincisi olursa tarihe adını yazdırtacak olan Kral'ın, zalim olmayı seçerse adı, unutulmuş sayısız hükümdarın arasına katılacaktır. Mazzini, Kral'ı bir tercihle baş başa bırakırken adalet, korku, zulüm, suç, aile, gelecek, umut gibi temel duygu, durum ve kavramları gündeme getirir. Mazzini'ye göre bir kralın seçeceği iki yol vardır. İlki, korku yoludur. Yöneticilerin kurduğu sisteme yerleşen korku bir zayıflığın göstergesidir. Bu korku giderek zulme dönüşür, umutları kaybettirir. Mazzini, bu noktada yeni ve genç Kral'a "*şimdi siz bunu mu yapacaksınız?*" (Mazzini, 1831: 7) diye sorar. Kötü bir hükümdar, insanların gözlerini bağlar, kılıcını sağa sola sallayarak ilerler, öldürür ve kılıcını kana bular. Mazzini, bu metaforik sahneyle, zulme dayalı mutlak bir gücü kullanan yönetici tipini oldukça özlü bir şekilde görselleştirmektedir. İkinci yol ise dalkavukların önereceği ödünler yoludur. Sosyal ve ekonomik alanlarda reformlar yaparak gidilecek bir yoldur bu (Mazzini, 1831: 9). Mazzini, bu yolla da bir süre ilerlenebileceğini ama çöküşün sadece biraz geciktirilmiş olacağını vurgular. Yine de bu yol, saltanatın sonsuz gücü sayesinde halkın haklarıyla aristokrasinin isteklerini buluşturma noktasında başarılı olabilir (Mazzini, 1831: 10). Mazzini söz konusu ifadelerle sınıf farklılığı meselesini gündeme getirmektedir. Bunun, Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubundaki karşılığı, dindir. Paşa, Osmanlı toplumunda -var olmayan sınıf olgusunun yerine- temel farklılık ölçütü olan "din"i işlemektedir. Mazzini, Kral için aslında bir yol daha olduğunu belirtir. Bu da "İtalya'nın birliği" uğrunda yaşam içgüdüleri, aklın ışığı, tutkunun gücü ile çalışmaktır. Eğer yeni Kral bunu başarırsa "*yirmi milyon insan Tanrı gökte ve Carlo Alberto dünyada! diye haykıracak*" (Mazzini, 1831: 18)tr. Bu öneri, Mazzini'nin Kral Alberto'ya bir mektup yazışmasının asıl nedenidir. Çünkü, anılan teklifini ifade ettikten sonraki pasajlarda daha coşkulu bir Mazzini görünmeye başlar. Önceki pasajlarda biraz daha ölçülü, sağduyulu, sakin ve bilge bir tavırla yazan Mazzini daha atak bir tutuma bürünür ve bu bağlamdaki sözlerini Kral Alberto'ya "*yirmi milyon hür insanın inşa ettiği tahtın temelinde kral olarak doğan, İtalyan'ın da onun için yeniden doğduğu Carlo Alberto'ya! yazdırın*" (Mazzini, 1831: 20) diyerek bitirir. Mektubun -romanesk bir deyişle- doruk noktası bu pasajdır. Mazzini izleyen satırlarda, pasajlarda bu yolda yapılması gerekenleri sıralamaya girişir. Ancak, İtalya'nın birliği hususunda oldukça duygusal sözler sarf eden Mazzini, olası birliğin sağlanmasından sonraki evrelere ait görüşlerini yazarken militarist ve saldırgan bir kimliğe bürünür. Almanya'ya ve Avusturya'ya savaş açılması, Kral'ın mutlak bir güçle iktidarını sağlamlaştırması gerektiği (Mazzini, 1831: 22-23) gibi sağduyudan uzaklaşan bir Mazzini vardır bu satırlarda.

Mazzini'nin mektubunda işlediği bir diğer konu, halkın, özellikle gençlerin beklentileridir. İnsanlar ve gençler öncelikle haklarının tanınmasını, ardından da ihtiyaçlarına yeterli karşılık verebilen, dinamik, düzenli bir devlet düzenineğinin oluşturulmasını istemektedir. Devletin onlara sağlayacağı -yasalarla

güvence altına alınmış- özgürlük de üçüncü taleptir (Mazzini, 1831: 12). Bu özgürlük, sadece yurttaşlık olgusu içindeki haklardan ibaret değildir; aynı zamanda düşünce özgürlüğüdür.

Mustafa Fazıl Paşa, başlangıçta değindiği ahlâkî yozlaşmayı açıklamaya girişir. Sadece Müslüman halkta değil; gayrimüslim kesimde de yayılmaya başlayan bu olumsuz durumun temel nedeni, memurların kötü davranışlarıdır. Bu memurlar, istedikleri gibi yolsuzluk yapmakta, ülkede ulusal bir kamuoyu olmadığı için de yaptıkları, merkezî yönetimin denetiminden uzak kalmaktadır. Mazzini'nin bizzat hükümdarlar için dile getirdiği zulüm sözcüğünü Mustafa Fazıl Paşa da kullanır. Ancak, onun bu sözcüğe hedef kıldığı kesim, Padişah değil; onun tebasıdır. Paşa, tebayı zalimler ve mazlumlar olarak ikiye ayırır. Zalimler, Padişah'ın sonsuz gücünden yararlanarak türlü kötülöklere girişmeye cüret ederler ve tebanın diğer kısmına zulmederler. Ezilenler ise sessiz kalmayıp Padişah'ın "*hâk-i pâ-y-ı hümâyûnu*"na (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 15) şikâyet etmektedir. Ancak yüce makam tarafından kendilerine inanılmamakta, üstelik "*âsi ve edepsiz muamelesi edilerek*" (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 8) dilekçe bile vermeleri yasaklanmaktadır. Onlar da temel dayanakları olan devletin desteğini göremeyince gayrimeşru davranışlara ve işlere yönelmektedir. Mazzini'nin adalet ve zulüm kavramları ekseninde eleştirilerini Kral'a alabildiğine açık sözlerle yöneltebilmesine karşılık Paşa'nın eleştirileri çok dolaylı ifadelerin içinde saklı kalmaktadır âdeta. Ne var ki, yönetimin devlet örgütlenmesine hakim olamaması yüzünden olmaktadır bütün bu yolsuzluklar, baskılar ve "tek sorumlu padişahın kendisidir", demeye çalışmaktadır aslında. Halkın içine düştüğü ahlâkî çöküntü zayıflığa yol açmakta; baskı ve şiddet ise zihinlerde büyük bir korkuyu yeşerterek vatana olan bağlılığı zayıflatmaktadır. Halkın içine düştüğü ahlâkî çöküntü ise korkuya ve zayıflığa yol açmaktadır. İki mektup arasındaki ortak noktalardan birisi daha belirlemektedir böylece. Ama Paşa, her şeye rağmen Türk milletine özgü hasletlerden özellikle saflık ve merhamet sayesinde var olagelen kamusal eşitliğin (müsâvât-ı umûmiyye) hâlâ yaşamakta olduğunu vurgulamaktan (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 9) da geri kalmaz.

Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunda ele aldığı ikinci mesele, eğitimidir. Halkın eğitilmesi, okutulması gerekmektedir. Paşa bu noktada Avrupa ülkelerini örnek gösterir. İsviçre'de okuma-yazma bilmeyen insan bulmak güçtür. İngiltere son yirmi beş yıldır eğitime çok ciddi yatırım yapmaktadır. Prusya [kuzey Almanya], Avusturya ile giriştiği savaşı ordusu daha bilgili olduğu için kazanmıştır. Bu örnekleri verdikten sonra da "*imdi Avrupa devletleri bu kadar fedakârlıklar ihtiyarıyla ilerilemekte oldukları halde biz geri kalmağa nasıl razı olalım*" (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 11) diye sormaktan kendini alamaz. Bu noktada okullaşma oranını yükseltmek şarttır; ancak tek çözüm yolu bu değildir. Özgür bir toplum olmadıkça başta eğitim olmak üzere her hamle boşa gider. Halkın özgürlüğü güçlü hukukî bir altyapıyla güvence altına alınmalıdır. Eğitilmemiş ve özgürlüğü engellenmiş bir halk "*hem alçak ve hem de hâin olur*" (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 12) Paşa'ya göre. Özgürlük, Mazzini'nin mektubunda da güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Ancak, iki kalem sahibinin bakış açıları farklıdır bu hususta. Mazzini, özgürlüğü sağlayıcı konumdaki Kral'ı yerleştirmektedir odak noktasına. Halkı özgür kılmadan yapacağı her icraat bir aldatmacadan ibaret kalacaktır (Mazzini, 1831: 9). Paşa ise, yargısını özneyi değil; nesneyi tercih ederek verir. Yukarıda belirtildiği üzere, özgür kılınmamış bir halk hain olur. Mazzini'nin yöneticisi, Paşa'nın ise yönetileni haindir. Biri nedeni, diğeri sonucu aynı sözcükle nitelemektedir. Bu noktada Mustafa Fazıl Paşa -mecburen- ironik davranmaktadır, denilebilir.

Mustafa Fazıl Paşa'nın gündeme getirdiği üçüncü mesele, ülkenin ekonomik durumudur. Paşa bu konuya "*fakr*" sözü ile giriş yapar. Dolayısıyla o, meseleye yoksulluk noktasından bakmaktadır. Hazinesinin durumu sıkışıktır. Memur ve asker maaşları çok gecikmeli ve eksik ödenmektedir. Paşa'nın, Padişah'ın da üzüldüğünü bildiği bu durum aslında çok ümitsizlik verici de değildir. Çünkü Osmanlı ülkesindeki nüfus, aşırı derecede yoksul değildir ancak tembellik ve cahillik yüzünden

yoksullaşmaktadır. Ayrıca devlet de vergileri düzenli ve sürekli toplayamadığı için ekonomik dengesizlik ortaya çıkmaktadır (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 12). Bu konu Mazzini’de fazla geçmez. O, yoksulluğu “*halk vatanında hüküm sürer, yoksulluktan hoşnut değildir, sayıca üstündür.*” (Mazzini, 1831: 12) cümlesinin içinde sadece anar. Mustafa Fazıl Paşa, bu hususta Avrupalıların bakış açısını da devreye sokar. Onlara göre Türkler sadece askerlikte iyidir; diğer işlerde tembelliklerinden ötürü ilerleyememişlerdir. Bunda İslâm dininden kaynaklanan kaderciliğin de büyük etkisi vardır Avrupalıların nezdinde. Paşa bu önyargılı yaklaşımı çok tutarlı bir şekilde açıklayamaz. Son kertede bulunduğu sebep “*usûl-i idâre-i mülkiye*”deki yolsuzluklardır (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 14). Görevini kötüye kullanan yerel yöneticilerin aşağılayıcı ve kırıcı davranışları yüzünden ürettiği şeyden yararlanamayacağı algısına kapılan yöre insanı da çalışmaktan, üretmekten uzaklaşmaktadır.

Buna benzer bir durum, 1789 öncesinin Fransa’sı için de geçerlidir Paşa’ya göre. O zaman orada özgürlük olmadığı için insanlar tembelliğe itilmişti. Ama insanlara özgürlük getiren devrimden otuz yıl sonra Fransızlar dünyanın en çalışkan ve zengin milleti olmuştur. Dolayısıyla, tembelliğin sonucu gibi görülen yoksulluğun asıl nedeni özgürlüğün olmayışıdır. Ancak bu özgürlük, hukukî bir altyapı ile kurumsallaştırılmalıdır. Mustafa Fazıl Paşa, bu bahsi “*her nerede ki muhâfaza-i hukûk olunmaz, orada âkıbet yiyecek ekmek bulamayacak dereceye inilir*” (1326/1910: 15) şeklinde çok çarpıcı bir ifadeyle bitirir. Paşa’nın söz konusu meseledeki kanısı, Mazzini’nin görüşüyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Dolayısıyla iki mektup yazarı da pek çok toplumsal sorunun ana kaynağında “özgürlük” kavramının bulunduğu hususunda hemfikirdir.

Mustafa Fazıl Paşa’nın mektubunun hemen yarısında bir tutum değişikliği dikkati çeker. Buraya kadar, ülkenin içinde bulunduğu olumsuz durumların açılımını yapan Paşa, “*Şevketlû Padişahım, tebdil-i usûl-i idâre ile devleti kurtarınız!*” (1326/1910: 16) cümlesiyle Padişah’a hitaben önerilerini sıralamaya başlar. Bu noktada Padişah’ın önünde önemli bir engel bulunmaktadır. O da istişarede bulunduğu kimselerdir. Mustafa Fazıl Paşa’nın “*hain ve cahil*” (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 17) olarak nitelediği bu kesime benzer bir çekinceyi Mazzini de koymuştur. Onun gözünde de bu kesim, Kral’a yalandan başka bir şey söylemeyen “*dalkavuklar*”dan (Mazzini, 1831: 10) ibarettir. Özgürlük peşinde koşan iki mektup sahibinin gözünde de mutlakiyet rejimi, -ne kadar iyi niyetli olsa da- yöneticiyi etkileyip yanılta yakın çevrenin varlığından ötürü zarardan başka bir şey getirmemektedir.

Mustafa Fazıl Paşa, çözümün ilk adımının, bu kesimin görüşlerini, telkinlerini görmezden gelerek davranmakla atılabileceğini ileri sürer. Paşa’nın “*nizâm-ı serbestâne*” (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 17) dediği özgür düzen, güçler ayrılığını getirecek; böylelikle devlet teşkilâtında bir kesimin gereksiz üstünlüğünü engelleyecektir. Aslında anayasal ve parlamenter sistemden başka bir şey olmayan bu yeni düzen, milletin her türlü varlığını, düşünce ve inanç özgürlüğünü koruma altına alır. Yeni sistem sadece ülkenin iç dirliliğini kurmakla kalmayacak; Avrupa’yla ilişkilerimizi de besleyecek, Batı’nın gereksiz karışmalarından kurtulmamızı sağlayacaktır. Paşa’nın adını vermeden tesis edilmesini istediği demokratik düzen, Mazzini’nin mektubunda da “*kendileri için ve kendileri ile birlikte olacak düzenli bir devlet istiyorlar, ihtiyaçlarına ve zamanla gelişen oylarına uygun bir devlet şekli... Yasa ve özgürlük istiyorlar.*” (Mazzini, 1831: 12) sözleriyle geçmektedir. İki mektubun ortak noktalarından biri olan bu istemin ifade boyutunda ise bir farklılık dikkati çekmektedir. Mustafa Fazıl Paşa’nın “*devleti kurtarınız*” istirhamında bulunduğu Padişah’ın kurtarıcı gücünden halka indirilecek olan demokratik düzen, Mazzini’nin satırlarında halkın, özellikle gençlerin beklentisi olarak talep edilmektedir.

İtalya’nın diğer Avrupa devletleriyle ilişkisi, Mazzini’nin, mektubunun sonlarına doğru gündeme getirdiği bir konudur. O, bu meseleyi, biraz da militarist bir kıskırtıcılıkla iletir Kral’a: “*Savaş ilan edin*

ve saldıran." (Mazzini, 1831: 23) Görüldüğü gibi, savaş çığırtkanlığı bağlamında bir söylem hakimdir satırlarına. Mustafa Fazıl Paşa da mektubunda Osmanlı ülkesini kendi iç meseleleriyle irdelemekle yetinmez, onu Avrupa ile ilişkiler kapsamında da ele alır. Ancak bizim Batı ile ilintimiz İtalya'nınkinden farklıdır. Avrupa devletlerinin hemen hepsi artık ölü diye niteledikleri Osmanlı Devleti'ne daha olumsuz bakmakta, desteklerini birer birer çekmektedir. Paşa, bu görüşüne kanıt olarak Paris, Londra, Floransa gazetelerinde çıkan haberleri gösterir (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 20). 19. yüzyılda yaptığımız hemen bütün reformlarda görülen, Batı'nın mevcut ya da olası tutumunu dikkatte tutma eğilimi, Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunda da mevcuttur.

Mazzini'nin 1831'de kaleme aldığı mektubunda İtalya birliğini kurmaya, halkı gönendirmeye davet ettiği Piemonte Kralı Carlo Alberto'nun bu mektup sonrasındaki durumu, yaklaşık otuz beş yıl sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunda ana çizgileriyle de olsa açığa kavuşur. Bir başka deyişle, Mazzini'nin kralından beklentilerinin akıbetini, Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubundan -bir ölçüde de olsa- öğrenebiliyoruz. Paşa'ya göre, Sardunya Kralı [Alberto] İtalya Krallığı'na talip oldu. Ama hemen ordu düzenlemedi, halkına demokrasi getirdi ve *"ol günden itibaren bütün İtalyanların kalplerinde ve akıllarında icrâ-yı hükümet"* (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 23) etmeye başladı. Bütün Avrupa onun düşüncelerini ve icraatını takdir etti. Kral Alberto, *"serbestlik"* tılsımlı sözcüğünü tam vaktinde hayata geçirdiği için ülkesinde kalkınmayı ve ilerlemeyi sağlayabildi. Ölmeden önce, tahtı devrettiği oğlu Viktor Emmanuel'in de ülkesini üç kat genişleteceğini ve İtalya birliğini perçinleyeceğini biliyordu.

Mustafa Fazıl Paşa bu uzun süreci böylece özetledikten sonra Avusturya ve Prusya gibi halklarına serbestlik veren, yani parlamenter sisteme geçen ülkeleri de başka örnekler olarak sıralar. Ardından da *"şimdi yalnız bu kâide-i umûmiyyeden Türkistan mı müstesna bulunsun? Nice hüsn-i âsârı malûm olan Türk nesli sair milletlerden aşağı mıdır? Hilkat-i insâniyyece Türkün ne ayr u gayrsı vardır? Dâire-i huzûr u âsâyişten hariçte yaşamağa bizi dinimiz mi icbar ediyor?"* (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 24) şeklinde sorular aracılığıyla milletleri ileriye götüren bu sistemden niçin yoksun kaldığımızı sorgular. Bu üç sorunun özellikle sonuncusunu cevaplamayı tercih eden Paşa'ya göre din insanların ruhuna hükmeder ve ona âhiretin nimetlerini vadeder. Dolayısıyla *"milletlerin hukukunu tahdid ve tayin eden din ve mezhep değildir"* (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 24) onun nezdinde. Eğer din dünya işlerine karışırse herkesi bitirir ama kendisi de ölür, bu konuda yürütülecek politikanın Hristiyanı Müslümanı olmaz, diyen Paşa'nın meseleye bütünüyle seküler bir anlayışla yaklaştığı dikkati çeker.

Mustafa Fazıl Paşa'nın dinî inançların yönetimle ilgili alınacak kararları etkilememesi yönündeki görüşleri, Mazzini'nin mektubunda açıkça karşılık bulmasa da onun, *"EFENDİM! Bir zamanlar, cehaletin ve batıl inançların akılları büyülediği zamanlar hiç kimse geçmişe ya da geleceğe bakmıyordu ve toplumların davası zafer sayılmıyordu, zorbanın gözlerindeki korku güç istiyordu."* (Mazzini, 1831: 7) sözleri, insanları baskı altına alma adına din unsurunun korku verici bir araç olarak kullanıldığı dönemlerden geçildiğini; ancak bunun ülkeye hiçbir şey kazandırmadığını ifade eder.

Mustafa Fazıl Paşa, mektup boyunca sıraladığı görüş ve eleştirilerini sona doğru somut bir öneriye ulaştırır. Paşa'nın Padişah'a teklifi, her eyalette serbestçe yapılacak seçimlerle birer büyük meclis oluşturulması, bu meclislerde üye olan vekillerin Padişah'ın girişimiyle belli aralıklarla başkente gelip kendisine halkın ihtiyaçlarını, gerçek durumları sunması, şeklinde toparladığı bir sistemdir. Yönetime katılma imkânı bulan halk, aidiyet duygusu kazanacak, savaşta ve barışta devletine yararlı olmak için canla başla çalışacaktır. Bu bağlamda, *"meskenet ve ataletten daima müteneffir"* (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 21) olan Türk milleti hem ahlâkî hem de aklı durumlarda sürekli ilerleyecek ve mutluluğa erecektir.

2.4. Bitiriş

Mazzini mektubunu “*EFENDİM! Size gerçeği söyledim. İtalya’daki hür insanlar olaylar karşısındaki cevabınızı bekliyor. Ne olursa olsun gelecek nesiller – insanlar arasında ilk veya İtalyan zalimlerin sonuncusu diye söyleyecekler-. Siz seçin!*” (Mazzini, 1831: 24) cümleleriyle bitirir. Bu ifadelerde iki önemli nokta dikkati çekiyor. İlki, halkın Kral’dan bir cevap bekliyor olmasıdır. Ülkenin nüfusunun bir mektup sonrasında böylesi bir konumda olabilmesi önemlidir. Ayrıca Mazzini, halkın, Kral için vereceği muhtemel yargıları da bildiriyor. Dolaylı da olsa Kral halkta oluşacak algı bakımından uyarılıyor. İkincisi ise son -ve küçük- cümledeki kesin tutumun varlığıdır. İçinde bir tercihi barındıran “siz seçin” ifadesi, aynı zamanda bir uyarıyı da içermesi bakımından dikkat çekicidir.

Mustafa Fazıl Paşa’nın son satırları çok daha temkinli başlar. Paşa, mektubu yazarken bir görev ya da ihsan beklentisi içinde olmadığını özellikle vurgular. Bu mektubun bir sürgün cezası getirmesi bile kendisi için gücendirici bir sonuç olmayacaktır. Paşa tek amacının Osmanlı ülkesindeki “*İslâm ve Hristiyan tebanın ekseriyetle feryad ettikleri fenalıkları hâk-i pâ-y-ı hümâyununuza arz ve tebliğ etmek*” olduğunu ifade eder Padişah’a. Ve Padişah’a “*cümleden evvel kalb-i hümâyununuza müracaat ediniz*” (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 27) istirhamında bulunur. Bu istirham Mazzini’nin mektubundaki, “*Etrafınıza bakın, kendi yüreğinize inin.*” (Mazzini, 1831: 10) sözlerinde karşılık bulur. İzleyen satırlarda biraz daha cesurlaşan Paşa, Mazzini’ninkine yakın bir eda ile “*bu uğradığımız tehlike arasında sizin ne büyük vazifeniz olduğunu size ihtar eder. Bu vazife ol vazifelerdendir ki onlar için bir akl-ı selîm lâzımdır. Bir kere de mevki’-i icrâyâ gelirse sahâif-i tevârihte ilâ-âhiri’l-eyyâm kaybolmayacak bir eser bırakır.*” (M.Fazıl Paşa, 1326/1910: 27) ifadelerine yer verir. Bu cümlelerde ilk dikkat çeken, “ihtar etmek” fiilidir. Gerçi bu eylemin öznesi Mustafa Fazıl Paşa değil, Padişah’ın kalbidir; ama yine de ifade cüretkâr bir tutumun ürünüdür. Bir diğer önemli nokta, söz konusu görevi yerine getirdiği takdirde Padişah’ın, tarihe unutulmaz bir eser bırakacağı ve adının da sonsuza kadar insanoglunun büyük isimleri arasında anılacağıdır. Paşa bu ifadelerde -Mazzini’den farklı olarak- Padişah’ı iyi ve kötü arasında bir tercihle baş başa bırakmaz. Onun andığı, sadece iyi olandır. Bu noktada yine bir temkinin varlığı hissedilmektedir.

Sonuç

Her iki mektup da hacim olarak birbirine denk sayılır. Mazzini’nin mektubu -Türkçe çevirisiyle- yaklaşık dört bin altı yüz; Mustafa Fazıl Paşa’nınki de üç bin sekiz yüz kırk sözcükten oluşmaktadır. Günümüzün ölçüleriyle ilki on iki; ikincisi on sayfa civarındadır.

İki mektup da “Sire” [Efendim] hitabıyla başlar. Mazzini’nin mektubunda bu hitap sözü aralıklarla tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla, Mazzini, Kral’a bundan başka bir hitap sözcüğü kullanmaz. Mustafa Fazıl Paşa da daha çok “Sire”yi kullanmakla birlikte “votre majeste” [majesteleri] hitabını da yer yer kullanmıştır. Fransızca özgün metnin İstanbul’da basılan değişik baskılarında “votre majeste”nin olduğu yerlerde “Şevketlû Efendim” ve “Şevketlû Padişahım” ibareleri kullanılmıştır.

Bütün bunlarla birlikte, Mazzini’nin mektubu devletin nasıl yönetileceği, Kral’ın nasıl davranacağı noktalarında yönetme rehberi, bir başka deyişle yöneticilik dersi niteliğindedir. Dolayısıyla, olanca saygısına karşılık Mazzini, Kral’a büyük ölçüde didaktik bir tavırla seslenmektedir. Paşa’nın mektubunda da yer yer tavsiye tarzı ifadeler bulunmakla birlikte aşağı konumdaki bir kişinin üstteki kişiye/ makama görüşlerini sunması edası hakimdir.

Mazzini'nin mektubu oldukça analogik ve metaforik ifadelerle, dolayısıyla sanatkârâne bir dille kaleme alınmış olmasına karşılık Mustafa Fazıl Paşa'nınki daha net ifadelerle örülmüştür. Ayrıca Mazzini, mektubunu yer yer romanesk bir ortama, hatta felsefi bir söyleme yakınlaştırır. Hayata ve insan ilişkilerine değin kimi pasajlarda kurmaca bir öykülemenin havası sezilir. Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunda ise bunların varlığı söz konusu olmayıp gerçekçi bir yazar tutumu hakimdir.

Mazzini'nin mektubunda, hükümdarlık makamını, dolayısıyla mutlak yöneticileri yani Kral'ı sorgulayıcı, uyarıcı bir tutum vardır. Bu da çok net bir tavidir. Paşa'nın mektubu ise, hükümdarlık makamını uyarıcı kimi ifadeleri barındırır bile padişahlığı sorgulayıcı hiçbir ifadeye yer vermez. Çünkü özellikle hilafet, bu makamı çok daha kutsallaştırmış, dokunulmazlık algısını alabildiğine güçlendirmiş, âdeta delinmez bir zırhla kaplamıştır.

Mazzini'nin Kral'a yönelik eleştirel yaklaşımı korkaklık, özgüvensizlik, dirayetsizlik, umutsuzluk gibi sözcükler vesilesiyle onun kişiliğine değin uzanmaktadır. Paşa'nın satırlarında ise Padişah'ın kişiliğine yönelik olumsuz hiçbir ifade yoktur. Ayrıca Mazzini'nin mektup boyunca heyecan, coşku, dinginlik, öfke gibi farklı ve karşıt duyguları görülür. Üstelik bunlar mektup boyunca değişkenlik göstermektedir. Buna karşılık Mustafa Fazıl Paşa'nın hep aynı sakinlikte kalışı, dolayısıyla meseleleri duygusallıktan uzak durmaya özen göstererek anlatmaya çaba gösterişi de dikkati çekmektedir.

Her iki mektupta adalet, baskı, demokrasi, eğitim, özgürlük, yoksulluk, yolsuzluk gibi birçok ortak mesele işlenmektedir. Bunların içinde iki mektubun da ağırlıklı olarak yer verdiği temel kavram özgürlüktür. Mazzini'nin ve Mustafa Fazıl Paşa'nın mektupları farklı sebeplerle, farklı amaçlara ulaşmak için yazılmış olmakla birlikte birbirine yakın bağlamda kaleme alınmış olduğu için işledikleri sorunlar ve yararlandıkları kavramlar ortaktır.

Aralarında otuz beş yıl bulunan iki metin, iki ayrı ülkenin hükümdarlarına refah, eğitim ve en önemlisi özgürlük istemini ileten, bu bakımdan 19. yüzyılın monarşi ağırlıklı dünyasında çok önemli yeri olan birer kamusal mektuptur. Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubu, bu metin türünün bizim coğrafyamızdaki ilk örneğidir ve -yukarıdaki karşılaştırmadan da anlaşıldığı üzere- büyük ölçüde Giuseppe Mazzini'nin mektubundan beslenmiştir.

Osmanlı Devleti'ni özgürlük yoluyla yeniden canlandırmayı hedefleyen bu mektup, kısa süre sonra Yeni Osmanlılar adıyla kurulacak olan cemiyete öncülük eder ve onun manifestosu olarak kabul görür. Zira, bu cemiyetin çatısı altında toplanacak olan muhalif gençler, mektubu Türkçeye çevirip halka dağıttıktan yaklaşık iki ay sonra, siyasî mücadelelerini yurt dışında sürdürmeleri yönünde Mustafa Fazıl Paşa'dan aldıkları davet üzerine Avrupa'ya kaçarlar. Siyasî fikirlerinin özeti konumundaki mektupta belirtilen esaslar ise Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin on üç maddelik tüzüğü'nün ilk maddesi olarak temelini oluşturur. Üstelik Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kendi faaliyetleri çerçevesinde kalmayan mektup, Osmanlıdaki diğer meşrutiyet taraftarlarınca da oldukça önemsenir ve gerek I. Meşrutiyet (1876), gerekse II. Meşrutiyet'in (1908) ilânından sonra birkaç kez basılarak, özgürlük taraftarlarına rehberlik etmeyi sürdürür.

Kaynaklar

Adivar, H. E. (2015). *Sinekli Bakkal*, İstanbul: Can Yayınları.

Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Bilgegil, M. K. (1970). *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

- Bilgegil, M. K. (1976). *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, H. (1994). *Ali Suavî ve Dönemi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davison, R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, çev. Osman Akinhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Davison, R. H. (1994). "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili", çev. Çiğdem Erkal İpek, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4, 171-188.
- Ebuzziya Tevfik (2019). *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Yakup Öztürk, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Gürer, M. O. (2007). "İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)", (Yayımlanmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Koray, E. (1983). "Yeni Osmanlılar", *TTK Belleten*, XLVII/186, 563-582.
- Korkmaz, F. (2012). "İlk Dönem Romancılığımızda Dikkat Çeken Bir Cemiyet", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, I/1, 517-531.
- Lieber, F. (1835). "Carbonari", *Encyclopedia Americana* II, Philadelphia: Thomas Desilver&Co., 513-514.
- Mardin, Ş. (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazzini, G. (1831). *A Carlo Alberto di Savoia, Un Italiano, (G. Mazzini), Se no, no!*, Nizza: S. Stampatore.
- Mehmed Galib (2003). *Sadullah Paşa Yahud Mezardan Nidâ*, haz.: Nazir Akalın, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Menemencioglu, N. (1967). "Namık Kemal Abroad A Centenary", *Middle Eastern Studies*, IV/1, 29-49.
- Mordtmann, A. D. (1999). *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, çev. Gertraude Songu-Habermann, İstanbul: Pera Yayıncılık.
- Mustafa Fazıl Paşa (1897). *Lettre Adressé au feu Sultan Abdul Aziz par le feu Prince Moustapha Fazil Pacha 1866*, Cairo: Typo-Lith.A.Costagliola.
- Mustafa Fazıl Paşa (1326/1910). *Paris'ten Bir Mektup*, Dersaadet: Artin Asadoryan Matbaası.
- Tanpınar, A. H. (2001). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.